

ANALİTİK YAZI

Qərbi Azərbaycana qayıdış: milli ideyanın mühüm amili kimi

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 24 dekabr 2022-ci ildə Qərbi Azərbaycan İcmasının inzibati binasında olarkən belə demişdir: “Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir. Ancaq əfsuslar olsun ki, ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var,

xəritələr var. Bu binada nümayiş etdirilən, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən xəritə bir daha onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan diyarıdır, şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. İndi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünya ictimaiyyəti də bunu bilsin. Artıq bu istiqamətdə işlər başlamışdır. Ancaq, əminəm ki, icma bu işləri daha məqsədyönlü şəkildə və nəticəyə hesablanmış tərzdə aparacaqdır... Əminəm ki, gün gələcək və Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımız, onların yaxınları, uşaqları, nəvələri tarixi diyarımız olan Qərbi Azərbaycana qayıdacaqlar. Mən əminəm ki, bu gün gələcək və əminəm ki, Qərbi azərbaycanlılar böyük coşqu və həvəslə öz doğma torpaqlarına qayıdıb orada yaşayacaqlar.”

<https://president.az/az/articles/view/58330>).

Bu nitqdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycan mövzusunda tarixi, siyasi və hüquqi kontekstlərə əsaslanan mövqeyi ifadə olunur. Bu nitq, Qərbi Azərbaycan mövzusunun Azərbaycan dövlət siyasətində mühüm yer tutduğunu və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmasının prioritet olduğunu göstərir. Tarixi faktlar, hüquqi aspektlər, mədəni irsin qorunması və geosiyasi amillər bu nitqin əsas məqamlarını təşkil edir. Nitqin strateji məqsədlərə yönəlmiş olduğu və həm daxili, həm də beynəlxalq auditoriyaya ünvanlandığı aydın görünür.

Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyası Azərbaycan milli ideologiyasının ayrılmaz hissəsidir. Bu, təkəcə məcburi köçkünlərin və deportasiya olunmuş azərbaycanlıların tarixi torpaqlarına geri qayıtmaq arzusu deyil, həm də dövlət siyasətinin və milli kimliyin əsas istiqamətlərindən biridir.

Azərbaycan xalqı tarix boyu Qərbi Azərbaycan ərazilərində (müasir Ermənistan) yaşayıb. XIX-XX əsrlərdə rus imperiyasının və SSRİ-nin siyasəti nəticəsində azərbaycanlılar bu torpaqlardan mərhələli şəkildə qovulub, etnik təmizləmələrə məruz qalıb. Tarixi ədalətin bərpası prinsipi, deportasiya olunmuş insanların öz dədə-baba torpaqlarına qayıtmaq haqqının tanınması, milli ideyanın əsas istiqamətlərindən biridir. Bu, həm də beynəlxalq hüquqa və insan hüquqlarına uyğun bir tələbdir.

Qərbi Azərbaycan torpaqlarının itirilməsi, Azərbaycanın milli kimliyinə böyük təsir göstərib. Bu bölgələr Azərbaycan türklərinin zəngin mədəniyyətinin, ədəbi irsinin və tarixi abidələrinin qorunduğu mühüm mərkəzlər olub. Qayıdış prosesi, mədəniyyətin bərpası və bu irsin yaşadılması baxımından milli ideologiya üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

İnsan hüquqları çərçivəsində hər bir etnik qrupun və fərdin doğma yurduna qayıtmaq hüququ var. Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə nəticəsində öz torpaqlarından didərgin düşmüş azərbaycanlılar BMT və digər beynəlxalq təşkilatların qərarlarına əsaslanaraq, öz vətənlərinə qayıtmaq hüququna sahibdirlər. Bu hüququn tanınması və reallaşdırılması Azərbaycanın milli ideyasının beynəlxalq hüquq aspektində dəstəklənməsini şərtləndirir.

Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyasının həyata keçirilməsi, Azərbaycanın strateji məqsədlərindən biri kimi çıxış edir. Bu, dövlətin güclənməsi, Azərbaycan xalqının birlik və bərabərliyinin təmin olunması üçün vacib amildir. Azərbaycan xalqının vahidliyi və milli birliyinin gücləndirilməsi, milli ideyanın əsas komponentlərindəndir.

Cənubi Qafqazda baş verən geosiyasi dəyişikliklər Azərbaycan üçün yeni imkanlar açır. Ermənistanın siyasi və iqtisadi vəziyyəti, Azərbaycanın güclənən beynəlxalq mövqeyi, Zəngəzur dəhlizinin açılması və sülh danışıqları kontekstində Qərbi Azərbaycan məsələsi gündəmə gətirilməlidir. Milli ideyanın bu aspekti, Azərbaycanın regional siyasətinin bir parçasına çevrilməlidir.

Qərbi Azərbaycana qayıdış, tarixi ədalətin bərpası, milli kimliyin qorunması, insan hüquqlarının təmin olunması və Azərbaycan dövlətçiliyinin gücləndirilməsi baxımından milli ideyanın əsas sütunlarından biridir. Bu ideya həm hüquqi, həm tarixi, həm də geosiyasi aspektdən əsaslandırılmış və Azərbaycan xalqının uzunmüddətli strateji hədəfləri çərçivəsində mühüm yer tutan konsepsiyadır.

Beynəlxalq hüquq, xüsusən də İnsan Hüquqları haqqında Konvensiya və digər beynəlxalq müqavilələr, qaçqınların və məcburi köçkünlərin öz evlərinə geri qayıtmaq hüququnu müdafiə edir. Buna baxmayaraq, torpaqların geri qaytarılması və məcburi köçkünlərin qayıtması məsələsi, bəzən dövlətlərarası razılaşmalara, siyasi mövqelərə və müvafiq beynəlxalq təşkilatların təsiri altına girir. Bu, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə və ya digər müvafiq qurumlara daşınan bir məsələ ola bilər.

Bir nmn olaraq Kosovo məsələsini götürə bilərik. Kosovo, 1999-cu ildən sonra beynəlxalq aləmdə mübahisəli bir vəziyyətə gəldi. Kosovanın serb əsilli əhalisi v digər etnik qruplar arasında böyük münaqişələr ba vermişdi. 2008-ci ildə Kosovo z müstəqilliyini elan etdi, lakin Serbiya v bəzi digər ölkələr hələ də Kosovo müstəqilliyini tanımır.

Kosovo msls, beynəlxalq hüququn v dövlətlərin müstəqillik v ərazi btvly məsələlərinə necə yanadıđına dair önəmli bir nümunədir. Kosova əhalisi, xüsusən kosovar albaniyalıları, münaqişə zamanı kkn düşmüşdülər v qayıtmaq hüququnu mdafie etdiler. Kosovanın müstəqilliyinin elan olunmasından sonra, beynəlxalq hüquq və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) v digər beynəlxalq qurumların yardımları ile qaçqınların v məcburi köçkünlərin qayıdışı həyata keçirildi.

Kosovo məsələsi, beynəlxalq hüququn hüquqların bərpası və münaqişə sonrası qayıdış prinsipinə əsasən tətbiq edilməsi baxımından, qərbi azərbaycanlıların öz torpaqlarına qayıtması məsələsinə bənzər bir ssenari kimi qiymətləndirilə bilər. Bu cür məsələlərdə dövlətlərarası razılaşmalar, beynəlxalq təşkilatların dəstəyi və siyasi iradə çox önəmlidir.

Beynəlxalq hüquqda deportasiya, xüsusilə zorla köçürülmə, ciddi hüquq pozuntusu sayılır. Bu, İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Pakt, 1951-ci il Qaçqınlar haqqında Konvensiya və digər müvafiq beynəlxalq sənədlərlə qadağan edilmiş bir tətbiqdır. Azərbaycan tərəfi bu arqumentlə Ermənistan qarşı bəzi hüquqi əsaslar irəli sürür, çünki burada münaqişənin əvvəlində azərbaycanlıların Ermənistandan zorla çıxarılması məsələsi gündəmə gəlir.

Bu günlərdə Ermənistanın keçmiş prezidenti Levon Ter-Petrosyanın 1993-cü il iyulun 23-24-də "Yerkrapa" könüllülər birliyinin toplantısında çıxışının videoyazısı yayılmışdır. Levon Ter-Petrosyan prezident qismində etdiyi çıxışında deyib: "Ermənistan və Dağlıq Qarabağ erməni xalqının 600 ildən bəri həll edə bilmədiyi bir problemi həll etdi. Ermənistan və Dağlıq Qarabağ yad millətlərdən tamamilə təmizləndi. Təkrar edirəm, bu, 600 illik problem idi. Bunun əhəmiyyətini erməni xalqı bundan sonra ən azı 600 il hiss edəcək. Təsəvvür edin ki, əgər bu gün Ermənistanda 1988-ci ildə olduğu kimi 180 min yad millətin nümayəndəsi olsaydı, bu gün bizim dövlətimiz olmazdı. Biz Zəngəzuru, şimal-şərq rayonlarımızı, Sevanın sahillərini qorumaq iqtidarında olmazdıq. Hətta burada bir neçə muxtariyyət yaranardı. Unutmayın ki, üç rayonda azərbaycanlılar çoxluq təşkil edirdi - Vardenis, Masis və Amasya. Zəngəzurda onların sayı həddindən artıq çox idi. İndi bu problem həll edilib". **(<https://report.az/xarici-siyaset/icma-ter-petrosyanin-cixisi-ermenistanin-siyasi-dairelerinde-derinden-kok-salmis-irqciliyi-numayis-etdirir/>)**.

Levon Ter-Petrosyanın 1993-cü ildəki çıxışı Azərbaycan mövqeyini bir mənalı şəkildə dəstəkləyir. Çıxışda ermənilərin "yad millətlərdən təmizlənməsi" və "600 illik problemin həlli" kimi ifadələr, Azərbaycanın mövqeyini daha da gücləndirən və Ermənistandakı etnik təmizləmə və zorla köçürülən azərbaycanlıların hüquqlarını müdafiə edən bir məqam kimi qiymətləndirilə bilər.

Ter-Petrosyanın "yad millətlərdən təmizlənməsi" ifadəsi, Ermənistanın keçmişindəki etnik təmizləmə siyasətini birbaşa təsdiqləyir. Bu, Azərbaycanda və beynəlxalq səviyyədə, ermənilərin 1988-1990-cı illərdə Azərbaycanın ərazilərindən, xüsusən də Ermənistandan zorla çıxarılması faktlarını bir daha gücləndirir. Ermənistanın rəhbəri, bu çıxışında, azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsi və zorla çıxarılmasının zəruri olduğunu bəyan edir, bu isə beynəlxalq hüquqa və insan hüquqları prinsiplərinə ciddi ziddir.

Bu çıxış, Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyir, çünki ermənilərin bu fikirləri səsləndirməsi, özünü etnik təmizləmənin və zorla köçürülmənin təsdiqi kimi göstərir. Azərbaycanlıların Ermənistandan zorla çıxarılmasının tarixi, beynəlxalq hüquq baxımından onların qayıdış haqqını təmin edir. Beynəlxalq humanitar hüquq və BMT-nin müvafiq konvensiyaları, məcburi köçkünlərin geri qayıtma hüququnu müdafiə edir.

Bu çıxışı, həm də Azərbaycanın diplomatik və siyasi fəaliyyətini gücləndirir, çünki beynəlxalq ictimaiyyətə Ermənistanın rəhbərliyinin açıq şəkildə etnik təmizləmə həyata keçirməsi barədə məlumat verir. Bu cür açıqlamalar, Azərbaycanın mövqeyini beynəlxalq müstəvidə daha da legitimləşdirir, çünki Ermənistanın keçmiş prezidenti açıq şəkildə etnik təmizləməni qəbul edir.

Ermənistanın "Azərbaycanlılar qayıdırsa, ermənilər də qayıtmalıdır" iddiası ilə bağlı, Ter-Petrosyanın bu çıxışı, əslində, əks arqument təqdim edir. Çünki ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi və Azərbaycanlıların bu ərazilərdən zorla çıxarılması, hüquqi və humanitar baxımdan onların geri qayıdışını təmin etməlidir. Azərbaycanlıların qayıdış hüququnun mövcudluğu, beynəlxalq hüquqda münaqişə tərəflərinin məsuliyyətini vurğulayan əsas arqumentlərdən biridir.

Levon Ter-Petrosyanın çıxışı, Azərbaycanın beynəlxalq hüquqda və diplomatik müstəvidə Ermənistana qarşı hüquqi iddialar qaldırması üçün mühüm bir arqument təmin edir. Bu çıxış, həmçinin etnik təmizləmə və zorla deportasiya

faktlarının beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu və Azərbaycanlıların öz torpaqlarına geri qayıtma hüququnu təsdiq edən bir əsasdır. Azərbaycanın bu hüquqi və diplomatik yollardan istifadə etməsi, Ermənistanın məsuliyyətini ortaya çıxararaq, azərbaycanlıların torpaqlarına qayıdışını təmin etmək üçün böyük bir imkan yaradır.

Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı faşist irqçi və türkfob siyasəti, beynəlxalq hüquq, xüsusilə BMT-nin İnsan Hüquqları Üzrə Bəyannaməsi və 1948-ci il "Etnik Təmizləmə və Genosidə qarşı Konvensiya" ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu konvensiyalar, etnik təmizləmə, zorla deportasiya və qətl kimi hərəkətləri qeyri-qanuni hesab edir. Azərbaycanlıların Ermənistandan zorla çıxarılması və terrorla təzyiqə məruz qalması, beynəlxalq hüquq çərçivəsində mütləq təqib və cavabdehlik tələb edən cinayətlərdir. Azərbaycanın, beynəlxalq qurumlar və təşkilatlar qarşısında Ermənistanın irqçi və türkfob siyasətini ortaya qoyması, Azərbaycanlıların hüquqlarını qorumağa və qayıtmalarını təmin etməyə yönələn ciddi addımlar ata bilər. Bu, həm də beynəlxalq insan hüquqları təcrübəsi ilə ziddiyyət təşkil edən bir siyasətdir.

Azərbaycanlıların Ermənistana qayıtmaq hüququnun təmin olunması üçün, etnik təmizləmənin və irqçi siyasətin aradan qaldırılması şərtidir. Ermənistanın

bu cür siyasət yürütməsi, Azərbaycana hüquqi əsas verir ki, azərbaycanlıların oraya qayıtması üçün şəraitin yaradılması, həm beynəlxalq hüquq baxımından, həm də hüquqi cəhətdən zəruri və mümkündür. Azərbaycanın mövqeyinə görə, yalnız müvafiq mühitdə etnik azlıq və digər tərəflərin hüquqları tam şəkildə qorunarsa, bu qayıdış mümkün olacaq. Azərbaycanın beynəlxalq hüquq üzrə qurumlar vasitəsilə Ermənistanı məsuliyyətə cəlb etməsi, azərbaycanlıların Ermənistana qayıtma haqqını müdafiə etmək üçün çox güclü bir addım ola bilər. Bu məsələnin hüquqi müstəvidə təhlili və təbliği, Azərbaycanlıların təhlükəsiz və bərabər şəraitdə qayıtmalarını təmin edəcək zəmin yarada bilər.

Ermənistanın faşist irqçi siyasəti, mülki vətəndaşlara qarşı terror və zorakılığa yol açır. Bu, həmçinin beynəlxalq hüquqda mülki əhaliyə qarşı tətbiq olunan zorakılığa dair açıq şəkildə müəyyən edilmiş hüquq pozuntusudur. Azərbaycanlıların Ermənistana qayıtmasının təmin edilməsi üçün təhlükəsiz və qeyri-zorakı mühitin yaradılması zəruridir. Bu isə, Ermənistanın mövcud siyasətinin dəyişməsinə və cəza tədbirləri ilə qarşılaşmasını tələb edir.

Azərbaycan, Ermənistanın faşist irqçi siyasətinə qarşı beynəlxalq səviyyədə diplomatik təzyiq göstərə bilər. Bu təzyiq, Ermənistanı münaqişənin tərəfi və etnik təmizləmə prosesindəki məsuliyyətlərini qəbul etməyə vadar edə bilər. Azərbaycan, beynəlxalq hüquq və təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək, ermənilərin irqçi yanaşmalarına qarşı beynəlxalq cəza tədbirləri və sanksiyalar tətbiq olunmasına çalışa bilər. Beynəlxalq ictimaiyyətin və diplomatik təzyiqlərin birləşdirilməsi, sülh və tolerantlıq mühitinin yaradılması məqsədini güdür. Bu, azərbaycanlıların Ermənistana qayıtmasının təminatı üçün daha zəmin yaradan bir mühitin formalaşmasını təmin edə bilər.

Ermənistanın faşist irqçi və türkfob siyasəti, Azərbaycanın hüquqi və diplomatik müstəvidə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisinə qayıtmasını təmin etməsi üçün güclü bir əsas təqdim edir. Bu siyasət, beynəlxalq hüquq, etnik təmizləmə və insan hüquqları prinsipləri ilə uyğun olmayan bir yanaşmadır və bu səbəbdən, Azərbaycan beynəlxalq müstəvidə bu məsələləri ön plana çəkərək, azərbaycanlıların qayıtmasını və təhlükəsiz şəraitdə yaşamaqlarını təmin etmək üçün ciddi hüquqi və diplomatik addımlar ata bilər.

Azərbaycanlıların geri qayıtması üçün mülkiyyət hüquqlarının bərpası və kompensasiya məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu şərtlər, həm hüquqi, həm də praktiki baxımdan qayıdışın reallaşmasını təmin edən əsas faktorlardır.

Zorla çıxarılan azərbaycanlıların əmlaklarının geri qaytarılması, onların qanuni hüquqlarının bərpası deməkdir. Bu şərt, beynəlxalq hüquqda "ədalətli kompensasiya" prinsipinə əsaslanır və mülkiyyət sahiblərinin öz torpaqlarına geri qayıtma hüququnu təmin edir. Bu, xüsusən mülkiyyətini itirmiş və evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmış şəxslərin təzminat alması məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və "Zərərin Ödənilməsi" prinsipləri, mülkiyyətini itirən şəxslərin kompensasiya edilməsini tələb edir. Maddi kompensasiya, mülkiyyətin bərpa olunmaması halında, zərərin azaldılması və insanların həyat standartlarının bərpa edilməsinə kömək edə bilər. Bu, əmlaklarını itirən şəxslərin öz hüquqlarını qorumağa imkan verən bir mexanizmdir. Beynəlxalq və yerli hüquq təşkilatları bu mexanizmləri təmin edərək, azərbaycanlıların mülkiyyət hüquqlarını qorumağa kömək edə bilər. Bu addım, hüquqi bərpa üçün əsas şərt kimi çıxış edir.

BMT və digər beynəlxalq təşkilatlar, Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlıların mədəni irsinin qorunmasında mühüm rol oynamalıdır. Bu irsin Ermənistan tərəfindən məhv edilməsinin qarşısının alınması, həmçinin, bərpa prosesində beynəlxalq təşkilatların iştirakını təmin etmək, azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycana geri qayıtması üçün mühüm hüquqi əsasdır. Mədəni irsin qorunması, bir toplumun öz torpaqlarına qayıtması və gələcəkdə orada yaşaması üçün vacib şərt olaraq qiymətləndirilir.

Rauf Məmmədov,
Cross Media Təhlil Mərkəzinin analitiki, fəlsəfə doktoru

Kəmalə Məmmədova,
AzMIU-nun dosenti

